

Néhány kötőszóegyüttes értelem szerkezeti elemzése

De hisz, de hát, pedig hát

1. A téma felvetése. — Ebben a cikkben három kötőszóegyüttes (a németben *Konnektiv-Komplexe*, vö. J. FRITSCHÉ Hrsq., *Konnektivausdrücke — Konnektiveinheiten*. Hamburg, 1982. 37), mégpedig a *de hisz-*, a *de hát-* és a *pedig hát-*féle alakulat értelem szerkezeti háttérét vizsgálom.

A témát két irányból is meg lehet közelíteni. Ki lehetne indulni például a *de hát-*féle kötőszóegyüttesel viszonyított kijelentésekből, vagyis abból, hogy két vagy pedig három kijelentést viszonyítanak-e a kötőszók; továbbá — a kijelentésekkel összefüggésben — vizsgálat tárgyává lehet tenni magukat a kijelentések közötti viszonyokat. Ez utóbbi esetben a *de* és a *tehát* nem két különálló, hanem egymással kölcsönös összefüggésben szereplő két viszony; (a 'tehát' szerepű *hát* ritmikai változata a *tehát*-nak, akárcsak a *hiszen*-nek a *hisz* a *de hisz*-féle kötőszóegyüttesben).

A két viszony jelenléte a háromelemű tételkapcsolatokban (háromtagú összetett mondatokban, illetőleg mondat fölötti egységekben) magától értetődő tény (ELEKFI LÁSZLÓ, *Tagmondatok szubjektív igazságértéke kételemű tételkapcsolatokban*. Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 1997. 30—36), a két viszony kölcsönös összefüggése viszont csupán feltevés, amelyet — egy elfogadható értelem szerkezet alkalmazásával — bizonyítani kell.

A feltevés egyik alkotórésze — hogy tudniillik nem csupán a kimondott, hanem a tudott ('implicit') gondolattal is számolnunk kell — már SIMONYI ZSIGMOND alapművében is kiemelt szerepben áll: „Kötőszónak ... csak az olyan határozót nevezhetjük, melynek jelenléte *mindig megkívánja a mondat mellett egy másik gondolat kimondását vagy legalább tudását.*” (A magyar kötőszók. A mellérendelő kötőszók. Bp., 1881. 2). Ami pedig a feltételezett értelem szerkezet másik alkotórészét, a viszonyokat (s azok viszonyait) illeti, W. PORZIG egy megjegyzésére érdemes felfigyelnünk. E megjegyzés szerint a gondolat a dolgok viszonyait ragadja meg, a gondolatmenet (ezeken túl) a viszonyok viszonyait (PORZIG, *Das Wunder der Sprache*. Bern, 1950. 368—9; BÉKÉSI: *Szemiotikai szövegten*. Szeged, 1990. 1: 23). Ha kiindulásunk eleve nem rossz, akkor az itt vizsgált kötőszóegyütteseknek három feltételnek kell megfelelniük.

2. A 'kötőszóegyüttes' feltételei és megfelelései. — Vagy csupán egyetlen viszony van a *de hát*-féle kötőszóegyüttesekben (mint ahogy pl. csupán ellentét van a *de viszont*, illetőleg csupán magyarázat a *mert hiszen*-féle alakulatokban); vagy két viszony van bennük ugyan, de a *de hát* maga nem a kötőszói rendszer megszilárduló félben lévő, komplex tagja, hanem csupán a nyelvhasználat alkalmi, például sorrendi alakulata. (Vö.: DEME LÁSZLÓ, *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Bp., 1971. 161—6; JUHÁSZ DEZSŐ, *A kötőszók*. In BENKŐ főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/1: 772—814; továbbá BÉKÉSI, *A mert bár* és a *de bár* jelentésszerkezeti rokonsága. In *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. Bp., 1991. 95—100.)

A harmadik feltétel akkor utasítaná el a téma felvetését, ha ugyanannak a viszonynak a kifejezéséhez az egyik kötőszó is, azaz önmagában a *de* vagy önmagában a *hát* is elegendő lenne, s nem volna együttes szerepük az értelemalkotásban.

A három feltételnek az alábbiak szerint a *de hát* kötőszóegyüttes az (1a) jelű megnyilatkozásban maradéktalanul megfelel:

(1a) „*Igen rosszkedvű vagyok, de hát csupa kesernyés témáról beszélünk.*” (Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Bp., 1968. 2: 625.)

Legegyszerűbben a h a r m a d i k kritériumra tudunk választ adni. Ugyanazt a viszonyt, amelyet az (1a) példában a *de hát* fejez ki, önmagában sem a *de*, sem pedig a *hát* nem tudná kifejezni, illetőleg más-más viszonyt fejeznének ki külön-külön, mint együtt.

A) Az önmagában viszonyító *de*:

(1b) *Igen rosszkedvű vagyok, de csupa kesernyés témáról beszélünk.*

Önmagában a *de* kötőszó ebben a változatban tipikusan megszorító, 'elvárástörő' szerepet tölt be. Ez a szerep a mondat olvasóját arra készteti, hogy hozza létre az ellentétes viszony el nem hangzott előtagját: 'Nem kellene csupa kesernyés témáról beszélünk'. Ez az implicit előtag voltaképpen konklúziója annak a következtetési alapnak, amelyet a tényállásleíró szerepű kijelentés (*Igen rosszkedvű vagyok.*), valamint a hozzá társuló konvencionális tudás együttesen alkot: 'Ha a társaságnak rossz kedve van, akkor ajánlatos abbahagyni a kesernyés témákat'. A gondolatmenet efféle összefüggéseit, azaz a logikai implikációk mintájára létrehozott konverzációs implikációkat, az ún. 'implikaturákat' P. H. GRICE tanulmánya tárgyalta először (GRICE, *Logic and Conversation*. 1975. 41—58; vö. BÉKÉSI, *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Szeged, JGYF Kiadó, 1993. 16—24). A konverzációs implikációk főbb tényezői az (1a) jelű példában:

ÁLTALÁNOS, KONVENCIONÁLIS TUDÁS:

'Ha egy társaságban valakinek rossz kedve van,
akkor ott nem kellene kesernyés témákról beszélni'

és

EGYEDI TÉNY:

Igen rosszkedvű vagyok,

tehát

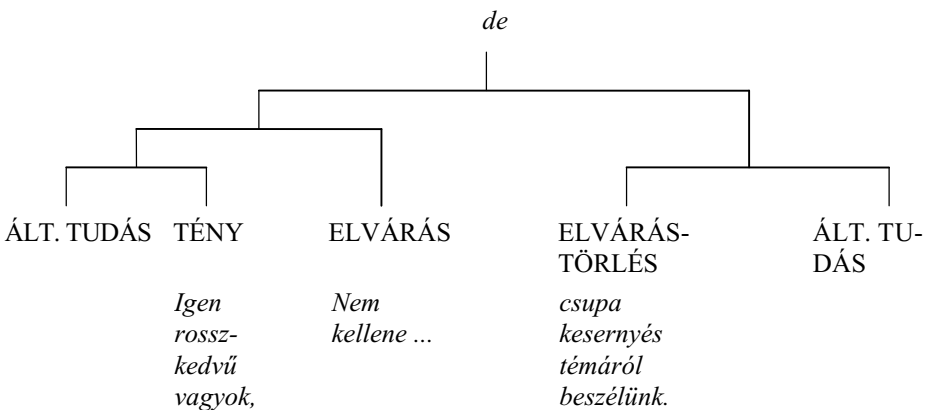
EGYEDI ELVÁRÁS:

'nem kellene csupa kesernyés
témáról beszélünk',

ELVÁRÁSTÖRLÉS:

*de csupa kesernyés témáról
beszélünk.*

Az alábbi megnyilatkozásban érvényesülő értelemszerkezet összefüggéseit az ágrajz szemléletesen ábrázolja. Az 'általános, konvencionális tudás'-nak csupán a helyét tüntetjük fel.

Az ágrajzról leolvasható, hogy a *hát* kötőszótól megfosztott *de* egyetlen szerepet tölt be: törli az értelemszerkezet előtagjának implicit konklúzióját: 'Nem kellene csupa kesernyés témáról beszélnünk', *de csupa kesernyés témáról beszélünk*. Mivel az elvárás törlesztését a *de*-vel viszonyított utótag az előtagjával azonos szerepkörben hajtja végre (vagyis az előtag konklúzióját törli az utótag konklúziója), nem marad szerepe az ugyancsak konklúziót képviselő *hát*-nak. Megállapíthatjuk tehát, hogy az egyedül viszonyító *de* kötőszó egészen más értelemszerkezet alkotórésze, mint a *de hát*-féle kötőszóegyüttes.

B) Az önmagában viszonyító *hát*:

(1c) *Igen rosszkedvű vagyok, hát csupa kesernyés témáról beszélünk.*

A 'tehát' jelentésű *hát* önmagában mindenekelőtt az ismerős Arany János-i interpretációt idézi fel: „én uram isten! / Csak rajta! Hadd lám: mire megyünk *ketten!*” azaz: 'Hadd legyen még rosszabb!'

Ennél logikusabb, sőt mindjárt kétféleképpen is logikus értelemhez jutunk, ha a következtető *hát* helyébe a magyarázó *hisz* kötőszót képzeljük. A *hisz* kötőszóhoz ugyanis egyértelmű összefüggésrendszert rendelhetünk: *Igen rosszkedvű vagyok, hisz* ha egy társaságban csupa kesernyés témáról beszélnek, akkor nem meglepő, hogy valakinek/mindenkinek rossz kedve lesz, *és* mi itt csupa kesernyés témáról beszélünk.

Ha ezeket a viszonyokat is egy implikátúra alkotórészeiként ábrázoljuk, két újabb tanuláshoz jutunk. Az egyik az, hogy ebben az esetben nem két következtetési művelet van, mint ahogy az (1b)-ben szereplő *de* környezetében láttuk, hanem csak egy. Másodszor az tűnik fel, hogy itt az *Igen rosszkedvű vagyok* kijelentés a következtetési alap konklúziója, amely előre vetett helyzetben jutott szerephez. (Vö. a szerep értelmezéséről folytatott kerekasztal-beszélgetéssel: Szemiotikai szöveggyűjtemény 14. JGYF Kiadó, Szeged, 2001. 37—51.)

EGYEDI OKOZAT

Igen rosszkedvű vagyok.

hiszen

ÁLTALÁNOS TUDÁS

'Ha egy társaságban csupa kesernyés témáról beszélnek, akkor nem meglepő, ha valakinek/mindenkinek rossz kedve lesz'.

és

EGYEDI TÉNY

mi itt *csupa kesernyés témáról beszélünk.*

Ha ez az értelmezés logikus, akkor erre építve felcserélhetjük a *rosszkedvűség*, valamint a *kesernyés témák* oki—okozati összefüggését: 'Azért beszélünk csupa kesernyés témáról, mert rosszkedvű vagyok', azaz: *Igen rosszkedvű vagyok, hát csupa kesernyés témáról beszélünk.*

Természetes, hogy ezeknek az értelmezéseknek az életszerűsége vitatható, vagyis lehetne találni náluk tartalmasabb, meggyőzőbb változatokat is. Az (1b) pontnak azonban nem ez a fő tanulása. A lényeg itt az, hogy a *de* kötőszó elhagyásával az ellentétes viszony is elmarad, vagyis önmagában a *hát* nem tudja azt, amit a *de hát* teljesít. A *de hát* kötőszóegyüttes tehát a *h a r m a d i k* kritériumnak megfelel: az (1a) példában érvényesülő értelemszerkezet a kötőszóegyüttes mindkét tagjára igényt tart. S amennyiben helytálló ez a következtetés, akkor egyúttal az *e l s ő* kritériumunkra is igenlő választ kapunk: a *de hát* kötőszóegyüttes két viszonyt (ellentétet és okozatiságot) képvisel. Kiténik az is az (1a) példa elemzéseiből, hogy nem pusztán alkalmi találkozás a *de hát*, hanem egyazon értelemszerkezet egymással kölcsönösen összefüggő két alkotórésze, amely az érte-

lemszerkezet implicit, azaz egyéb nyelvi eszközökkel ki nem fejezett alkotórészeit képviseli.

3. Az értelemszerkezet implicit alkotórészei. — Ha Fodor András, az (1a) példaként szereplő mondat szerzője a *rosszkedvének* nem az okát írja be mondatának az utótagjába, hanem az értelemszerkezetben ugyancsak impliciten benne lévő okozatát, akkor a mondat körülbelül így szólna:

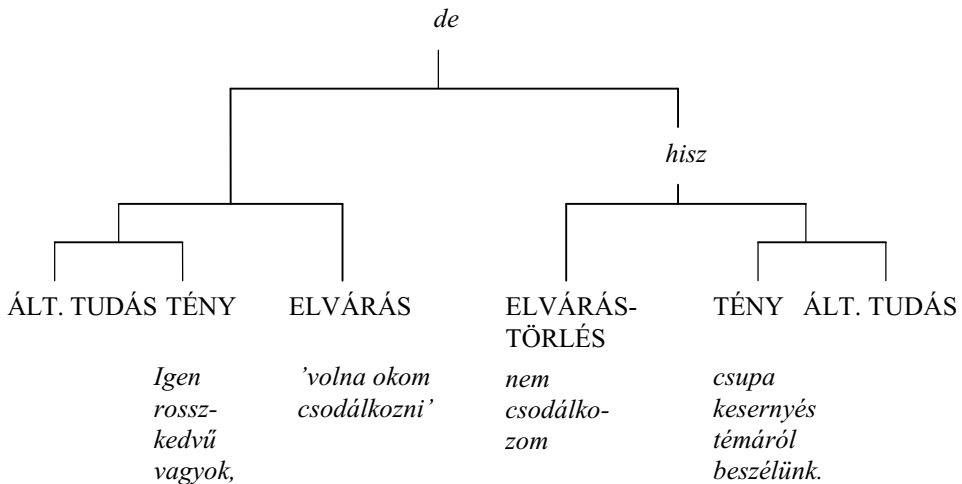
(1d) *Igen rosszkedvű vagyok, de hát nem csodálkozom.*

A *nem csodálkozom* ('nem csoda', 'nincs min csodálkoznom', 'nem csodálkozhatom', 'nem kell keresnem / nem keresem a rosszkedvem okát')-féle rekonstruált tagmondatban a szerzőnek a saját tényállásleírásához (*Igen rosszkedvű vagyok*) való viszonya fejeződik ki, s e viszony kifejeződésével le is zárul a mondat. A tartalmi-logikai szempontból csupán részleges megnyilatkozást a kötőszöveggyüttes a partnerrel kiegészített: a *de* valami ellentétet hozat létre az előtagban, a *hát* pedig azt sugallja, hogy általa egy oki-okozati mozzanat van jelen.

Amennyiben viszont mégsem zárulna le a megnyilatkozás, hanem utótagjában kiegészülne egy okadó szerepű tényállásleírással, akkor a *de hát*-féle kötőszöveggyüttes helyén csupán az elvárástörli *de*-re lenne szükség.

(1e) *Igen rosszkedvű vagyok, de nem csodálkozom, hisz csupa kesernyész témáról beszélünk.*

Ez a változat azért tanulságos, mert megjelenik benne az ellentétes viszony eddig rejtőzködő, 'implicit' komponense: a *nem csodálkozom*-féle 'értékelő', a beszélőnek a saját tényállítására vonatkozó kijelentése. Az explicitté vált *nem csodálkozom* az előtag implicit 'elvárását' törli: 'volna okom csodálkozni', *de nem csodálkozom*.

Ha a fenti ábrát összehasonlítjuk a korábbi, 2. A) pont alatti jelű ábrával, akkor feltűnik, hogy az (1d) változatban belépő új utótag (*nem csodálkozom*) megváltoztatja, önmagához illő tartalommal tölti fel az előtag implicit tételeit, vö. (1b):

ÁLTALÁNOS TUDÁS

'Ha valaki saját rosszkedvűségét appercipiálja, akkor annak okát önkéntelenül keresi.'

és

EGYEDI TÉNY

Igen rosszkedvű vagyok.

tehát

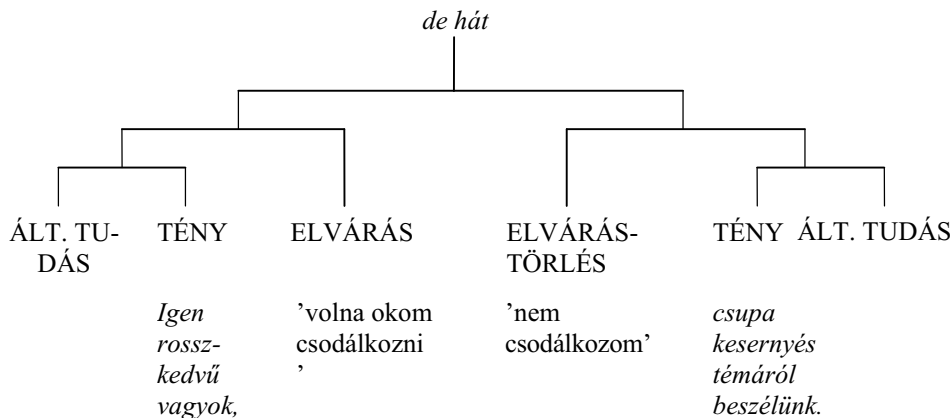
EGYEDI OKOZAT

'Rosszkedvűségem okát nem értem, keresem; csodálkozom.'

Mindezek után visszatérhetünk kiinduló feladatunkhoz, a *de hát* kötőszóegyüttes értelmezéséhez, az *Igen rosszkedvű vagyok, de hát csupa kesernyés témáról beszélünk*-féle értelemszerkezet bizonyításához. Mivel eléggé egyértelmű, hogy a két tényállásleírás mögött jelen van e két tényezőhöz való beszélői viszony ('csodálkozom', illetőleg 'nem csodálkozom'), az összefüggőség bizonyításához elegendő lenne az utótag két tételenek sorrendi felcserélése:

(1f) *Igen rosszkedvű vagyok, de csupa kesernyés témáról beszélünk, hát nem csodálkozom.*

Az író azonban nem írta le az elvárástörölő tételt ('nem csodálkozom'), csupán a műveletet képviselő *hát* kötőszót használta közvetlenül a *de* után. Ez indokolt, hiszen a két kötőszó együtt hozza létre az értelemszerkezetet.

A fentiekre építve kísérletet tehetünk a *de hát*-féle kötőszóegyüttes meghatározására. A *de hát* olyan elvárástörölő altípus, amelyben a *de*-vel jelölt ellentét két implicit konklúzió, vagyis az 'elvárás' és az 'elvárástörlés' között keletkezik. A *de* az elvárást, a *hát* az elvárástörlést képviseli.

4. Az értelemszerkezet referenciális összetevői. — Az eddigiekben az (1c) jelű példa viszonyait (pontosabban: viszonyainak viszonyait) vizsgáltuk. Ehhez pragmatikai — s a pragmatikaival együtt szemantikai — szempontokat is érvényesítenünk kellett. Tudniillik amikor az 'általános, konvencionális tudás' változásait figyelembe vettük, akkor a referenciatartományt is változtattuk ('témák és hangulatok', 'a hangulatokhoz való viszony'). Érdemes tehát közelebbről is megvizsgálunk az értelemszerkezet referenciaviszonyait.

Aligha tekinthető véletlennek, hogy az alábbi, (2) jelű példában nem — az elvileg egyébként lehetséges — *de hát*-féle viszonyítás jött az író tollára. Veres Péter a *de...*, *mert*-kötőszókkal viszonyította az értelemegész nyelvileg kifejtett részleteit:

(2) „A Rózsi bociból végre tehénke lett, **de** soha nem adott annyi tejet, hogy egyszeri feijésből jól tarthatta volna a családot, **mert** mindig az igát húzta.” (Veres Péter: Válogott művei. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1979. 1416.)

Ha az idézett közlést Veres Péter nem a témában járatlan olvasóinak szánja, hanem *Rózsi boci* sorsát gypesori lakosként a szomszédjának meséli, bizonyára nem untatja a szomszédot a számára nyilvánvaló részletekkel. A *boci* és a *tehénke*, a *tehén* és a *tej*, az ’igavonásra kényszerből befogott tehén és a kevesebb tej’ összefüggése jól ismert tény a Gyepsoron, szomszédok viszonyában elegendő lett volna csupán ennyi:

(2a) *A Rózsi bociból végre tehénke lett, **de hát** mindig az igát húzta.*

A *de hát*-tal történő viszonyítás különféle okait — szemantikai és/vagy pragmatikai, kommunikációs és/vagy referenciális, implicit és/vagy explicit vonatkozásait — vizsgáltam Esterházy Péter esszészövegeiben (MNy. 1991: 42—50).

Az alábbiakban a **pedig hát** környezetének néhány sajátos jegyét emelem ki.

Az (1c) jelű változat szerkezetében a *rosszkedvű*, valamint a *kesernyés* lexémák együttes szereplésében oki—okozati összefüggést találtunk: *kesernyés* témák, **tehát** *rosszkedvűség*. Ha a változat egyik lexémáját saját ellentétére változtatjuk át (*rosszkedvű* — *jókedvű*, *kesernyés* témák — *vidám* témák), akkor az értelemszerkezet fő viszonya nem az ’elvárástörő’ ellentét, hanem a ’megengedő’ ellentét lesz. Ezt látjuk az (1g) és az (1h) változatban.

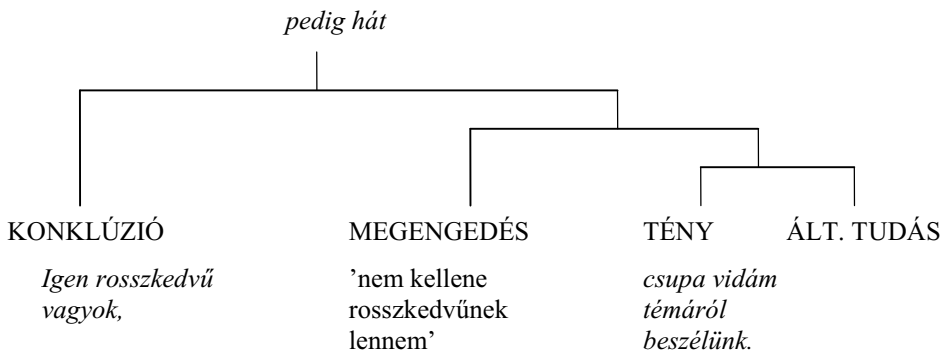
(1g) *Igen rosszkedvű vagyok, **pedig hát** csupa vidám témáról beszélünk.*

(1h) *Igen jókedvű vagyok, **pedig hát** csupa kesernyés témáról beszélünk.*

E két változat kapcsán első megközelítésben kézenfekvő megállapításokat tehetünk. Elsőként talán azt, hogy a megnyilatkozás előtagja (*Igen rosszkedvű vagyok*) itt más szerepkörben áll, mint a *de hát*-féle szerkezetben. Ott a következtetési alap összetevőjeként egy implicit ’következtetés’ folyt belőle; itt viszont, azaz az (1g), (1h) esetében az előtag maga a ’következtetés’.

Az implicit következtetés a *pedig hát* együttes hatására az utótagban keletkezik (’nem kellene rosszkedvűnek lennem’), ahol természetesen olyasféle ’általános, konvencionális tudás’ lesz a következtetési alap része, mint például ’ha egy társaságban csupa vidám témáról beszélnek, akkor ott nem szokás rosszkedvűnek lenni’.

Az alábbi ágrajz a *pedig hát* kötőszóegyüttessel alkotott értelemszerkezetet ábrázolja:

Természetesen itt is felmerül a *hát* kötőszó elhagyhatóságának kérdése, miként az (1b) és az (1e) esetében láttuk, de ugyanazt tapasztaljuk, mint azoknál. Itt is az ’egyedi tény’ megokoló szerepét emelné ki a *hát* hiánya miatt megjelenő *hisz*. Most azonban már

szembe kell néznünk azzal az elvi kérdéssel, amelyet akkor nem tettünk szóvá. A *hát* elhagyhatósága-e a valódi kérdés a *de hát*-ban és a *pedig hát*-ban, vagy ennek épp az ellenkezője? Nem azért jött-e létre e két kötőszóegyüttes, hogy létrejöjjön, de implicit maradjon az utótag 'elvárástörő', illetőleg 'megengedő' konklúziója? Nem épp azért viszonyít-e *pedig hát*-tal a költő (József Attila: *Levegőt!*), hogy tágabb teret hagyjon meg az olvasónak?

(3) *Én nem ilyennek képzeltem a rendet.*

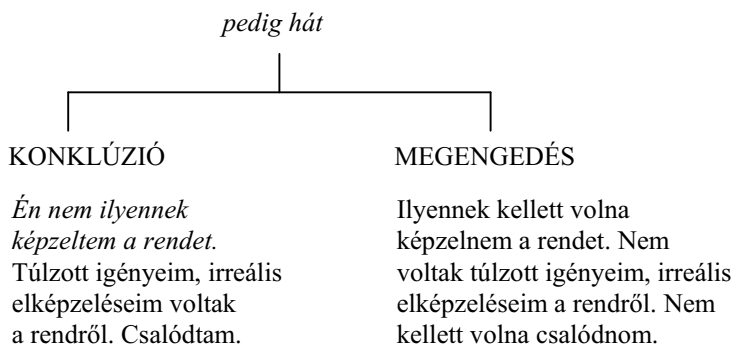
Pedig hát engemet

sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek,

mint apró gyermeket,

Az olvasó igen gazdag tartalommal töltheti fel a 'megengedés' keretét. Kiindulhat abból az általános vélekedésből, amely szerint 'csalódik, akinek irreális, túlzott elképzelései vannak a társadalmi rendről'; s felidézheti magában azt, akinek nem lehetne oka csalódnia ('Ha valakit apró gyermekként idegenek vernek, annak felnőttként nem lennének bizakodó elképzelései a társadalmi rendről.')

Ez a gazdag tartalom a 'megengedés' keretében keletkezik ugyan, de visszasugárzik az értelemszerkezet explicit előtagjára. Az *Én nem ilyennek képzeltem a rendet.* előtag nemcsak azt jelenti, amit saját nyelvi eszközei tartalmaznak, hanem a 'megengedés' tartalmát is átveszi. Ez nemcsak azért történhet meg, mert lineárisan előtte áll a *pedig hát*-tal viszonyított implicit folytatásnak, hanem azért is, mert — miként a 'megengedő' folytatás — maga is 'konklúzió' szerepet tölt be. Az *Én nem ilyennek képzeltem a rendet.* az előtte felsorolt okok következménye (*Számon tarthatják, mit telefonoztam...*).

A József Attila-idézetben markánsan jelenik meg a *hát* szerepe a megengedő szerkezetben belül: létrehozhatja az olvasóval az implicit konklúziót (pontosabban: valamiféle implicit konklúziót létrehozhat). Ha ez a megállapításunk helyes, akkor a tagok fordított helyzetére is igaznak kell lennie. Vagyis egy olyan megnyilatkozásban, amelynek a szerkezete *pedig*-gel értelmezhető, az explicit 'megengedés' kizárja a *pedig* utáni *hát* explikálását. Legalábbis Petőfi Sándor János vitézének indító versszakában ezt találjuk:

(4) *Tüzesen süt le a nyári nap sugára*

Az ég tetejéről a juhászbojtárra.

Fölösleges dolog sütnie oly nagyon,

A juhásznak úgyis nagy melege vagyon.

A *pedig* kötőszót — ha ritmikai s egyéb verstani akadályoktól eltekintünk — megengedné a két mondatégsz:

(4a) *Tüzesen süt le...* **pedig** *Fölösleges dolog sütnie oly nagyon...*

Ugyanide a *pedig hát* kötőszóegyüttest csak akkor illeszthetnénk be, ha a konklúzió szerepű explicit 'megengedés'-t elhagynánk:

(4b) *Tüzesen süt le..., pedig hát (...) A juhásznak úgysis nagy melege vagyok.*

A (3) és a (4) jelű példák tanulságaira építve kísérletet tehetünk a *pedig hát* kötőszóegyüttes definiálására. Eszerint a *pedig hát* olyan megengedő altípus, amelyben a *pedig*-gel jelölt ellentét az előtag explicit, valamint az utótag implicit konklúziója között keletkezik, a *hát* az implicit konklúziót képviseli.

5. Az értelemszerkezet érvényesülése a dialogikus szövegben: a *de hisz* kötőszóegyüttes. — Ha felidézzük az (1) és az (1g) példát, valamint keressük a velük egy értelemszerkezetben elképzelt *de hisz* szerepét, akkor e harmadik mint dialogikus szövegszervező eszköz különül el az első kettőtől:

(1) *Igen rosszkedvű vagyok, de hát csupa kesernyés témáról beszélünk.*

(1g) *Igen rosszkedvű vagyok, pedig hát csupa vidám témáról beszélünk.*

(1i) — *Igen rosszkedvű vagyok.*

— *De hisz csupa vidám témáról beszélünk.*

Az (1i) jelű dialógusban a partner elsősorban nem azt vonja kétségbe, amit a beszélő mond (ti. hogy *igen rosszkedvű*), hanem a kijelentést helyteleníti: „Hogy mondhatsz ilyet?” Szerinte ugyanis ’ha egy társaságban csupa vidám témáról beszélnek, akkor ott a résztvevők általában nem rosszkedvűek, vagy ha valamelyikük mégis, akkor ezt maga is furcsállja’. Monologikus szövegben ezt a furcsállást a *pedig hát* kötőszóegyüttes fejezi ki, a *de hisz* ugyanezt a szerepkört dialógusokban tölti be. Meggyőzően mutatja ezt az alábbi két Illyés-idézet (Naplójegyzetek 1977—1978., Szépirodalmi Kiadó, Bp.), ahol a monologikus szövegek *de hisz*-ei az író — önmagával folytatott — dialógusait képviselik:

(5) *Az interjúért letesznek az asztalra 50 dollárt. De hisz ez valutarendelet-ellenes vétség. (I. m. 113.)*

(5a) *Az interjúért letesznek az asztalra 50 dollárt, pedig hát ez valutarendelet-ellenes vétség.*

(6) *Nemcsak tv lesz, hanem mozifilm is, széles vásznú, színes. De hisz még semmi igazi terv nincs rá.*

(6a) *Nemcsak tv lesz, hanem mozifilm is, széles vásznú, színes, pedig hát még semmi igazi terv nincs rá.*

A monologikus, illetőleg a dialogikus szövegépítés különbségéről az alábbi, (7) jelű példa alapján még árnyaltabb képet nyerhetünk. A példa egy párbeszéd-részlet Szilágyi Domokos „A tehén” című groteszk elbeszéléséből, amelyben Olga, Elemér felesége tehénre változott, de Elemér ezt érthető módon nem akarja elhinni:

(7) *„Elemér eltűnődött:*

— *No igen. Beszélni tudsz. Mondd csak, írni tudsz-e? Mivel fogod a ceruzát? Ha tudnál írni, egykettőre kiderülne minden. A feleségemet hat éven át nem tudtam rávenni, hogy... de nem mondom meg előre. Idesüss, te tehén: milyen ő-vel írják azt a szót, hogy sőt?*

— *Röviddel.*

— *Bumm! Pont, mint Olga!*

— *De hiszen Olga vagyok...”* (Szilágyi Domokos: Élnem adjatok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990. 270.)

Az *Olga vagyok* kijelentés *De hiszen* viszonyítása körülbelül az alábbi gondolatmenetet idézteti fel az olvasóval: ’Ha valaki Olga, s téved, akkor Olgára jellemző módon téved. Én Olga vagyok, tehát magamra jellemző módon tévedek.’

6. Az ellentétes utótag ’tényállásleíró’, illetőleg ’performatív-modális’ szerepe. — Újabb tapasztalathoz jutunk, ha felfigyelünk arra, hogy a *De hiszen* egy ’tényállásleíró’ kijelentést (*Olga vagyok*) viszonyít a párbe-

szédben. Ha *De hát* állna helyette, akkor az inkább valamiféle 'performatív-modális' tartalmú kijelentést idézne fel, miként a (7a) jelű változatban látható (vö. PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai szövegtan JGYF Kiadó, Szeged, 1991. 2: 33):

(7a) — *Bumm! Pont, mint Olga!*

— *De hát Olga vagyok!*

Ebben a változatban — hasonlóképpen, mint az (1d), (1e), (1f) változatokban — körülbelül az alábbi gondolatmenet rekonstruálható: 'Ha valaki Olga, s téved, akkor ne csodálkozz, ha önmagára jellemző módon téved. Én Olga vagyok, *hát ne csodálkozz*, hogy magamra jellemző módon tévedek.'

A (7) jelű példa egy további változatában a *pedig hát* is szerephez juthat, de csak monologikus szövegben, azaz Elemér gondolatmenetének megengedő lépéseként:

(7b) — *Bumm! Pont, mint Olga! Pedig hát ez egy tehén.*

Ebben a szerkezetben, miként a *de hisz* esetében is, a kijelentéseknek 'tényállásleíró' szerepük van: 'Ha valaki tehén, és téved, nem tévedhet ugyanúgy, mint egy ember. Ez a lény egy tehén, tehát *nem tévedhet pont úgy*, mint Olga.'

7. Az implikátúra szerepei. — A fentiekre építve nemcsak felvethetjük, hanem meg is válaszolhatjuk azt a kérdést, hogy ha van *pedig hát*, akkor miért nincs **pedig hisz*?

Ahogy az igei szóalak jelmorfémájának a helyén nem szerepelhet egyidejűleg módjel és időjel (pl. vagy *várt*, vagy *pedig várj*), az implikátúra 'kis premisszájának' a helyét is — mivel mindkettő megokol — vagy a *hisz*, vagy a *pedig* tölti ki. A *hát* az implikátúra 'konklúzióját' képviseli, így a *pedig* után nem csupán alkalmi, hanem az implikátúra szerkezetéből következő állandó helye van.

8. Összegzés. — A három gyakori kötőszóegyüttest a cikk azonos értelemszerkezet keretében, egymáshoz viszonyítva vizsgálta. Az értelemszerkezet alapja GRICE implikátúra-felfogására épülő, kettős konverzációs implikáció; lényege az ellentétes főviszonynak, valamint kauzális természetű alviszonyainak együttes, szerkezetalkotó szerepe.

A kötőszóegyüttesek *hát* eleme az utótag implicit konklúzióját képviseli; az explicit előtagot a *de* elvárástörölő, a *pedig* megengedő szerkezetbe helyezi. A *de hát* és a *pedig hát* a beszélő saját (monologikus) gondolatmenetében szerepel, a dialógust szervező *de hisz* a partner ellenvetését képviseli.

Nem foglalkozik a cikk a kötőszóegyüttesek előtörténetével (az önálló kötőszók együttesé válásával), sem további szilárdulásukkal, vagyis a lexikalizálódott *dehát*, *dehiszen* (~ *dejszen*) kötőszókkal. Ezek vizsgálata további tanulságokkal szolgálhat.

BÉKÉSI IMRE

Relations between relations of coordination

The author investigates the relations that hold between the Hungarian conjunctions *de* 'but' vs. *pedig* 'yet' on the one hand, and *tehát* 'hence' vs. *hiszen* 'since' on the other hand, relying on evidence drawn from Hungarian texts. In order to analyse surface relations, he creates a theoretical framework on the basis of Grice's conversational implicatures. (For details, see his *The Place of Concession in Contrastive Structures*. In: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 13.2 (2003): 103—22.) The said framework treats *de* and *pedig* as constituting the main relation in a concept structure, while *tehát* and *hiszen* constitute sub-relations. The paper confirms the author's working

hypothesis that the constructs formed with the conjunctions of coordination at hand (*de hisz* ‘but then’, *de hát* ‘and yet’, *pedig hát* ‘even though’) can be derived from a single common concept structure.

IMRE BÉKÉSI